

Opatrně o normalizaci

Tereza Šnellerová

Studie *Poučení z krizového vývoje* odkazuje parafrází titulu zásadní normalizační rezoluce přijaté ÚVKŠČ v prosinci roku 1970 rovnou do středu svého zkoumání — k oficiální interpretaci dějinných událostí (nejen) šedesátých let minulého století. K interpretaci, která ideologicky deformovala obraz faktického průběhu dění i vzpomínky protagonistů.

Autorka publikace Alena Fialová se zabývá především tím, jaký vliv měla tato interpretace na soudobou knižní produkci. O tom, že je dané téma předmětem autorčina dlouhodobého odborného zájmu, svědčí její dřívější práce, např. studie z roku 2005 *Poučena z krizového vývoje. Obraz „pražského jara“ v „normalizační“ próze* (*Soudobé dějiny* 12, 2005, č. 2, s. 309–333), rovněž využívající parafrázi zmiňovaného dokumentu, či dizertace z roku 2012, *Hranice sebereflexe: obraz soudobých českých dějin v normalizační próze*, jež je zřejmě podkladem přítomného textu.

Knihu nakladatelství Academia zařadilo do edice *Šťastné zítřky*, která se orientuje na vlivy normalizační ideologie v kultuře a umění, zejména však na její projevy v každodennosti sedmdesátých i osmdesátých let. Svazek *Poučení z krizového vývoje* spolu s plánem edice prezentuje širší současnou tendenci bádání o nedávné minulosti, tj. otevírá dílčí téma „šedé“ totalitní reality. K vykreslení normalizačního života přispívá charakteristikou literární reflexe českých poválečných dějin skrze analýzu soudobé tzv. společensko-historické prózy.

Fialová se v publikaci věnuje dílům, která sice nepřežila svou dobu a zdaleka nepatří do kánonu české literatury, jež ale považuje za důležité svědky se silnou výpovědní hodnotou. Prózy jako *Vabank* Alexeje Pludka (1974), román Jaromíry Kolářové *Můj chlapec a já* (1974) či text z pozdějších let Zdeňka Pluhaře *V šest večer v Astorii* (1982) chápe jako prototypické normalizační texty svědčící o politicky žádoucím způsobu interpretace nedávných dějin a zároveň o dobovém ideálu oficiálně vydávané společenské prózy. Produkci takové tvorby představuje jako jednu z cest, jakými byla formována kolektivní paměť společnosti. A tuto tezi obohacenou o historicko-politický, literárněkritický a poetický kontext obhazuje v sedmi kapitolách.

1.

Při vymezení i charakterizování zkoumaného materiálu si autorka počíná obezřetně. Celá úvodní část je věnována definování předmětné literatury, jejích vlastností a pojmů, s nimiž se bude dále operovat. Podmínky výběru próz do korpusu zkoumaných pramenů si stanovuje dvě. První se týká doby vzniku: text musel být napsán mezi léty 1971 a 1982 (tedy v době, kdy už definitivně vešly v platnost nové směrnice vztahované na oficiálně vydávanou literaturu a zároveň přestala vycházet díla spjatá s druhou polovinou šedesátých let). Druhé kritérium má zajistit výběr takových próz, jež měly širší společenský dosah a nějak ve společnosti rezonovaly, což autorka dokládá skrze dobovou literárněkritickou reflexi.

Kombinací obou hledisek vznikl soubor téměř osmdesáti titulů. Z nich je však v samotné práci výrazněji zmíněna necelá polovina, ostatní tituly jsou zastoupeny spíše jako ilustrativní výčet. V tom je také úskalí přítomné práce. Pět prvních kapitol (z celkových sedmi) široce rozpracovává téma normalizační prózy a odkazuje ke konkrétním titulům. Analýza jednotlivých vybraných děl (tj. jádro práce), zahrnující i další důležité informace jako okolnosti vzniku textu, stručné shrnutí děje apod., je ovšem zařazena až do druhé části knihy (či z hlediska kompozice spíše k jejímu závěru), do šesté a sedmé kapitoly. Na jedné straně se tak ke čtenáři přistupuje s jistotou nedůvěrou. Tu prozrazuje zejména úzkostlivá pečlivost ve vymezení pojmů. Na některých místech výkladu se může zdát, že důraz kladený na jednotlivé definice je až přepjatý. Na druhé straně jsou nároky na čtenářovu znalost pramenů poměrně vysoké: knihu otevírají přehledové „přípravné“ kapitoly obsahující odkazy k dílům, jež jsou z dnešního povědomí téměř vymazána a jejichž charakteristika přináší čtenáři zprvu jen povšechnou a vágní představu.

Přesto je první část knihy, respektive její úvod, funkční a představuje normalizační prózu jako celek. Úvodní komentář podává shrnutí současného stavu bádání o normalizační literatuře. Jako inspirativní hodnotí Fialová zejména práce historiků z oblasti sociálních dějin. Mezi jinými vyzdvihuje přístup Michala Pullmana, historika zabývajícího se totalitní společností. Ten vysvětluje normalizační komunistickou diktaturu jako stav, v němž nelze vést ostrou dělicí linii mezi „režimem“ a „společností“. Naopak stabilita komunistické diktatury stála na přimknutí celé společnosti k určitému způsobu jednání a vnímání světa. V souladu s výše zmíněným byla pak normalizační literatura pojímána jako prostředek k legitimizaci režimu, neboť prosazení určité interpretace aktuální situace i dějin prostřednictvím literatury mohlo dopomoci ke ztotožnění člověka se s preferovanými podmínkami a principy každodenní společenské interakce. Prosazování této interpretace mohlo být motivováno různě (jak rozpracovává Fialová dále v oddíle o autorech a oficiální literární kritice), soudobá společnost totiž nebyla ovládána pouze represemi a redukovatelná na přívržence a odpůrce, ale tvořili ji jedinci vázaní různými druhy loajalit a sledující různé cíle.

Kromě základního metodologického vymezení a představení kompozice knihy obsahuje úvodní komentář přehled dobových kritických statí z oficiálního i exilového prostoru a již zmiňované poměrně reprezentativní shrnutí sekundárních zdrojů, týkajících se oficiální normalizační literatury a jejího vydávání. Čítá pouhých dvanáct stran a jako kondenzované zachycení dosavadního stavu bádání představuje podle nás to nejcennější, co svazek přináší.

2.

V první kapitole začíná samotný „příběh“ poválečných dějin tak, jak ho reflektuje oficiálně vydávaná normalizační próza. Je sledován perspektivou schematického a ve zkoumání normalizační literatury klasického trojstupňového modelu indoktrinace normalizačními idejemi, který autorka uplatňuje na přenos základních motivů a témat do próz. Teze přijaté příslušnými mocenskými orgány a zachycené v oficiálních dokumentech strany byly šířeny pomocí publicistických propagandistických

textů a autoři je přetavovali v náměty nově vznikajících uměleckých děl. Fialová si všímá právě této role literatury i jejích tvůrců v celkovém normalizačním diskurzu. Hlavní předmět svého zkoumání, způsob zobrazování poválečných dějin, ovšem ne zcela vhodně označuje „příběhem“. Termín nebudí příliš jasnou představu, která navíc zavádí spíše do oblasti fikce a může hlavní téma knihy nezáměrně zlehčovat.

Tento „příběh“ (řekněme popis) normalizační interpretace nedávných dějin následně doplňuje širokým kontextem vzniku těchto interpretací a jejich uplatněním v normalizačních prózách. Zmiňuje běžně dostupná fakta literární historie: publicistické kampaně proti „neznormálovaným“ spisovatelům (Jan Procházka, Ludvík Vaculík), filmová zpracování angažovaných próz i literární soutěže k příležitosti komunistických výročí. Oslavy komunistických výročí mají dokonce z hlediska celkové kompozice knihy trochu neadekvátně (tvorí ji necelé tři strany textu) vlastní kapitolu (kap. III.). Téma by šlo patrně zhodnotit lépe na jiném místě studie: například v souvislosti s nakladatelskou podporou autorů, k níž patřilo i vypisování finančně ohodnocených soutěží k příležitosti určitých výročí (viz dílčí část kapitoly V), či v úvodním oddílu o normalizační próze a její propagandistické funkci (kap. I.).

Nejen z důvodu ne příliš vhodně kompozičně řešených kapitol kniha působí nekonzistentně. Od podtitulu knihy *Poválečná česká společnost v reflexi normalizační prózy* a tím i od předpokládaného tématu se místy odklání i obsahová stránka. Do knihy jsou zařazeny „krátké exkursy“, které mají za cíl hlavní téma doplňovat (kupř. podkapitoly *Poezie a drama v reflexi poválečných dějin* a *Neoficiální tvorba s tématem poválečných let* ve IV. kapitole), ale činí spíše opak. Tyto přehledové texty (zpravidla se jedná o obecnou charakteristiku aplikovanou na dva tři konkrétní příklady) souvisí s ústředním tématem jen okrajově a jejich informativní a přehledová funkce vzhledem k němu nemá žádné hlubší opodstatnění. Působí spíše jako pomyslná poznámka pod čarou zapomenutá v hlavním textu. Ke komplexnosti čtenářovy představy o poválečné české společnosti v reflexi normalizační prózy příliš nepřispívají.

Vlastní téma je rozvíjeno zejména uchopováním a popisováním různých více či méně blízkých souvislostí. IV. kapitola se týká normalizační literatury a jejích proměn oproti předchozím desetiletím. Jako nové specifikum ve srovnání s prózou zejména padesátých let Fialová uvádí v současné době běžně přijímané poznatky: snahu o inovaci schémat, věrohodnější motivaci postav, tendenci k monografičnosti atd. Také typologii žánrů a autorů představuje na základně tradičního dělení. A zatímco u žánrového členění jde o hledisko produktivní, typologie autorů se zdá být vzhledem k zacílení práce nadbytečná.

V žánrové charakteristice autorka podrobně rozpracovává vlastní téma. Srozumitelně zde uvádí, co chápe pod pojmem normalizační próza, podává její výstižné rozdělení, popisuje její jednotlivé typy, u nichž charakterizuje další modifikace, a zmiňuje konkrétní díla. Celkově je tento oddíl přínosem přítomné práce. Roztřídění normalizačních autorů na základě jejich generační příslušnosti a míry provázanosti s „režimem“ už pro analýzu normalizační prózy nezbytné nebylo. Čtenáři je základní nastavení dobového literárního i společenského prostředí zřejmé a popis pozic zmiňovaných autorů v něm je implicitní součástí samotné analýzy textů i úvodního všeobecného pojednání. Typologie pojednaná ještě zvláště proto působí jako neúčelné opakování, v němž se navíc autorka dostává na ne zcela pevnou půdu, pokoušejíc se sledovat míru angažovanosti daných autorů v oficiálních strukturách. Tu totiž

Fialová spojuje s „ochotou vytvářet a podporovat normalizační diskurz“, a pohybuje se tak spíše v oblasti psychických motivací než objektivně zjistitelných fakt.

Tato tendence se ještě silněji projevuje v následující kapitole o oficiální literární kritice, kde už si ji autorka uvědomuje a tematizuje jako jednu z překážek, se kterou se v bádání o normalizační literatuře musí vyrovnat: „Vztahy a motivace protagonistů dobového literárního života byly rozmanité, provázané napříč různými skupinami a dnes mnohdy již těžko dešifrovatelné. Dobové texty a formulace, jež mohou působit jako nicneřkající fráze, ale také jako promluvy velmi příznakové, je proto nutné vnímat a interpretovat s vědomím rizika nedostatečného pochopení spletené sítě motivací a cílů protagonistů, zvyklých pohybovat se v rámci specifických jazykových kódů a strategií“ (s. 93). I přes deklarovanou rezignaci na psychologizování se občas k němu zřejmě nezáměrně uchyluje, distance se jí v charakterizování autorů i kritiků normalizační prózy hledá těžko.

Na počátku kapitoly o podobách kritiky v době normalizace, *Prózy s politickým tématem v zrcadle dobového literárního života a myšlení o literatuře* (kap. V.), charakterizuje Fialová pojem „režim“, podává stručný výklad jeho rozdílných pojetí (např. systém institucí s výkonnou mocí nebo specifický myšlenkový horizont, který určoval nejen tvorbu, ale také vnímání a hodnocení tvorby druhých) a konstruuje si vlastní, formulačně trochu nejistou definici. Jako „prorežimní“ chápe to, co je „ve smyslu určitého průsečíku individuálních představ o tom, co je v souladu s dobovým ideologickým výkladem, tedy co je nejen oficiálně povoleno publikovat, ale bude zároveň kladně hodnoceno i v sekundárních reflexích“ (s. 98). V takovém případě bychom však za prorežimní nemohli například pokládat díla, která Fialová zmiňuje jako umělecky nezdařilá a jež dobová kritika příliš neocnila, ačkoli se s normalizačním směřováním identifikovala. Podobné krajní případy autorce nebyly neznámy. Sama uvádí, že hranice toho, co je „prorežimní“, je problematická a nestálá, přesto má potřebu ji definovat a uvádí toto sporné řešení.

Oficiální kritika je tedy pojmána jako neustálé vyjednávání zúčastněných stran a vymezování mantinelů pro další aktéry. Fialová se přitom, jak je zmíněno výše, snaží držet jistých faktů. Sleduje linii explicitně zjistitelného — diskuze o hledání velkého socialistického románu, proměnu hodnocení týchž děl v průběhu let, ale i protikladná tvrzení v recenzích týchž kritiků, která ovšem připisuje schizofrennímu postoji pramenícímu ze střetu jejich kritického úsudku s požadavky doby (znovu se tak přibližuje snaze o vysvětlení motivací, jíž se předtím zřekla).

V kapitole o dobové oficiální kritice jsou dále pojednáni její hlavní představitelé (např. Vladimír Dostál, Hana Hrzalová, Štěpán Vlašín) a periodika, v nichž recenze vycházely. Její součástí je i atraktivně nazvaná podkapitola *Strategie normalizační kritické recepce*. V ní jde však autorka jen po povrchu, všímá si spíše jednotlivých typických pojmenování (respektive vyprázdněných frází), která se v kladně či záporně zabarvených kritikách opakovala, než konkrétních strategií.

3.

Druhá polovina knihy (kap. VI. a VII.) je věnována typologické analýze postav a způsobu zachycení nedávných dějinných událostí normalizační prózou. Popisuje hlouběji jednotlivé protagonisty románů a charakterizuje je z různých aspektů. Všímá si klad-

ných a záporných hrdinů, postavení mužských i ženských charakterů a komentuje rozložení pozitivně či negativně hodnocených postav na základě jejich příslušnosti k sociální třídě. Cílem je vymezit schémata, jejichž výslednicí byl určitý typ. V tomto ohledu nepřináší práce nic, co by si čtenář nebyl schopen na základě letmé zkušenosti se socialisticko-realistickou a normalizační literaturou vyvodit. Kapitola o postavách, pokud jde o jejich klasifikaci, převážně naplňuje jen klišovitá schémata socialistického realismu množstvím příkladů. Současně s tím však přináší detailnější, i když ne nějak organicky poskládané rozbory zmiňovaných děl. Zde se konečně propojí obecná dříve předložená tvrzení s konkrétní představou o zmiňovaných textech.

Kapitola o způsobu reflexe dějinných událostí v normalizačních dílech nabízí jen výčet jednotlivých dějinných zvrátů (soustředí se na mezidobí od konce druhé světové války do roku 1968) a komentuje způsob jejich tendenčního zachycení. Ačkoli se autorka tuto reflexi snaží včlenit do širšího kontextu a srovnává zobrazení dějinných událostí v normalizačních románech s prózou předchozích let, výsledek není příliš přínosný, nečekaný.

Odklon od tendence zobrazovat počátek padesátých let jako léta budování nemůže být například v próze z roku 1978 ničím překvapivým. Proměna toho, čím bylo to které zobrazované období reprezentováno, úzce souvisela s politickým směřováním a změnou historickou situací. Nejpodstatnější poznatky o normalizační próze ovšem přináší studie u témat, která nepatřila do repertoáru prózy předchozích období, a tedy je nelze s ničím srovnávat. Například v pasáži o bílých či zamlčovaných místech nedávné historie (tj. o konci padesátých let či roku 1968), u nichž se autoři nemohou odvolat na žádnou předchozí literární interpretaci a musí si ji vytvořit. A ani zde autorka nereprodukuje a nekomentuje předchozí ani normalizační interpretace a dostává se k vlastnímu rozboru.

4.

Přítomná kniha s sebou přináší řadu nejistot a hledání jednoho důležitého „jak“. Jak psát o literatuře normalizace a nezabřednout do schematizace nebo banality. Z autorčina výkladu je patrné, že toto téma vnímá jako ošemetné. Na cestě k jeho odtabuizování postupuje opatrně. Na počátku každé kapitoly přináší její stručné shrnutí, dává velký prostor definicím a každý jen trochu argumentačně slabší krok vysvětluje (viz např. definice „prorežimní“ literatury). Kontextem vzniku normalizačních próz a jejich zobrazování dějinných událostí se zabývá do detailu a jakákoli tematická proutnutí znovu komentuje. To vše knize přidává na rozsahu, který ještě narůstá bohatým obrazovým doprovodem. Spíše než časté opakování by tématům prospěla kromě uvedeného poznámkového aparátu síť vzájemných vnitřních odkazů. Žádoucí by byl zejména nějaký způsob propojení titulů z prvé části knihy s jejich dalším rozbořením z části druhé.

Přes množství podaných informací kniha budí rozporuplný dojem. Cenné jsou popisy literárních děl, charakteristiky kontextu, jako je literární provoz, i nastíněný kritický ohlas těchto děl. Vše dohromady tvoří pozitivní podklad pro další bádání. Tyto rysy jsou však zavaleny množstvím nepodstatných či opakujících se informací a výklad tak nespěje k uchopení tématu v komplexnosti, jak zamýšlela autorka, ale

spíše ho tím rozměňuje a banalizuje. To vše pro zachování neutrality, jakéhosi adekvátně distancovaného vědeckého zaujetí vůči nejednoznačně přijímanému tématu.

V závěru knihy autorka upozorňuje na tendenci současné prózy volit „zrcadlově převrácená“ témata, respektive antiteze k těm normalizačním (př. zobrazení osvobození Rudou armádou ne jako úlevné nadějeplné události, ale ve spojení se znásilňováním místních žen) a varuje před jednostranným pohledem. I z toho důvodu její poznatky nakonec korespondují s rysy, jež sama spojuje s texty „tolerantnějších“ literárních kritiků konce sedmdesátých a osmdesátých let — jsou zdrženlivé a předkládají neutrální, v tomto případě běžně přijímané závěry.

AD:

Alena Fialová: *Poučení z krizového vývoje (Poválečná česká společnost v reflexi normalizační prózy)*. Academia, Praha 2014. 297 s.

Tereza Šnellerová | Ústav české literatury a komparatistiky FF UK, Praha
snell.te@seznam.cz

